

TURGUT CANSEVER

BÜTÜN ESERLERİ : 2

İslâm'da Şehir ve Mimarî

TURGUT CANSEVER, 1921'da Antalya'da doğdu. 1946'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. 1949'da İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde doktorasını tamamladı. 1950-51'de DGSA'da öğretim üyeliği yaptı. 1957'de İstanbul Belediyesi'nin planlama çalışmaları yürüttü. 1960'ta doçent oldu. Aynı yıl ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde iki yarı yıl diploma projesi yöneticisi oldu. 1959-60'ta kuruluşunda bulunduğu Marmara Bölgesi Planlama Teşkilatı Başkanlığı'nı, 1961'de İstanbul Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nü yürüttü. 1974'te İmar ve İskân Bakanlığı'nda danışmanlık, 1974-75'te İstanbul Metropol Planlama Dairesi'nde başkanlık yaptı. 1974-77 arasında Avrupa Konseyi Türk Delegasyonu Üyeliği'nde bulundu. 1975-80 arasında İstanbul Belediyesi'nde, 1980'de Ankara Belediyesi'nde metropol planlama, yeni yerleşmeler, kent merkezleri ve koruma sorunları gibi konularda danışmanlık görevleri üstlendi. 1980'de Edirne Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi (bugünkü Trakya Üniversitesi) Mimarlık Bölümü'nde bir yarı yıl diploma projesi yönetti. 1983'te Mekke Üniversitesi'nde eğitim programını hazırlayan kurumun danışmanı olarak çalıştı, aynı yıl Ağa Han Mimarlık Ödülü için jüri üyesi seçildi. Çeşitli alanlardaki tasarım ve uygulamalarında modern mimarlığın sorunlarına tarihi, çevresel ve kültürel değerlere ağırlık vererek yaklaştı. Ankara'daki Türk Tarih Kurumu Binası, Bodrum'daki Ertegun Evi (1980) ve Demir Turizm Kompleksi (1992) ile üç kez Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne layık görülmesinin yanısıra çeşitli ulusal ve uluslararası yarışmalarda dereceler aldı. Yayınlanmış kitapları: Thoughts and Architecture (Ankara, 1980), Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler (İstanbul, 1992), Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler (İstanbul, 1994), Habitat II Konferansı İçin Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler (İstanbul, 1995) ve Kubbeyi Yere Koymamak (İstanbul 1997).

Yayına Hazırlayan
MUSTAFA ARMAĞAN

İZ YAYINCILIK: 221
Bütün Eserleri: 2
İstanbul, 1997

ISBN 975-355-283-1

dizgi, içdüzen:

Iz Yayıncılık

kapak:

Hamdi Akyol

baskı, kapak baskısı, cilt:

Erkam Matbaacılık, 506 71 25

Şehir*

Şehir ve Düzen

Sehir, insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürünü ve insan hayatını yönlüten, çerçeveleyen yapıdır. Bu yapıya biçim veren tercihleri ise insan ve toplumlar, inancından, dininden hareket ederek belirlerler. Şehir, toplumsal hayata, insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, bu ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir.

Bu yoğun ilişkiler sistemi içinde şehrin ilk yapı taşı olan ev, insanın barınma zaruretinin bir ürünü, aynı zamanda ailenin bir yaşama çevresi ve insandan insana ilişkilerin ve aileler (toplumun organize olmuş birimleri) arasındaki ilişkilerin oluşması yolundaki gelişmenin de ilk aşamasıdır.

İnsanlar arası ilişkinin ilk ve en alt düzeydeki biçimi, bireysel savunma insiyakıdır. Kendisini tehlikeye karşı korumada, bir sonraki aşama ise kendini koruma için bir başkası ile beraber hareket etmeyi gerekli kılan davranıştır.

Şehirlerin de tarih boyunca bu ortak savunma ihtiyacı ile insanları bir araya getirdiğine dair pek çok örnek vardır. ✓

* Cogito, Yaz 1996, Sayı: 8, s. 125-129.

Ancak, insanın hayatını idame ettirmek için ihtiyacı olan maddeleri, nesneleri, bunların farklı çeşitlerini üretmek ve bu ürettiklerini başkalarının ürettikleri ile değiştirmek, satmak, satın almak vs. ile oluşan iktisadi hayat da şehirlerin asli bir fonksiyonu olmuştur.

Bu sosyal ve iktisadi alanlara ait faaliyetleri yürütmek için gereken bilgi ve yeteneklerin geliştirilmesi, bu faaliyetlerin düzenli işleyişini sağlamak üzere insanın oluşturduğu ahlâk ve hukuk sistemlerinin hayata değer verecek şekilde uygulanması da, sosyal ve iktisadi ilişkilerin gelişimleri arasında artan bir zuret olarak ortaya çıkar.

İnsan bu oluşum içinde, şehirde artan ve yoğunlaşan nüfusun bütün bu faaliyetlerinin çelişki ve çatışmalara sebep olmadan gerçekleşmesini sağlayan idari sistemleri de vücuda getirmiştir.

Yukarıda sözü edilen her türlü üretimin yapılması, iktisadi, hukuki, idari ilişkilerin düzenlenmesi için gereken bilginin geliştirilmesi, genç nesillerin eğitimi de şehir ortamında gerçekleşir.

Şehri şehir yapan, yalnız evler değil, bütün bu faaliyetlerin içinde barındığı yapılar, yapı grupları ve bunları birbirine bağlayan ulaşım, altyapı, sosyal donanım sistemleri ve bunları tevzi eden, işleten kuruluşların bütünüdür.

Bütün bu alanlarda insanların ve toplumların öncelikler ve önemlilik açısından tercihleri şehirlere farklı özellikler kazandırır. Tarih, bu açıdan sonsuz zengin örneklerle doludur.

Bu tercihlerin kökenini, insanın kendisi ve çevresi hakkındaki telakkisi, toplum içinde, şehirde, dünyada ve kâinat içinde kendisi için tasarladığı yer, çevresi, evi, mahallesi, şehri, ülkesi ve dünya için geliştirdiği tasarım teşkil eder.

Şehir, insanlar arası mesafenin en aza indiği ve dolayısıyla bu yoğun yaşama ortamında çelişkiler ve çatışmaları önleyecek ahlâki, hukuki ve idari sistemlerin tam bir bütünlük içinde işle-

mesini sağlayacak bir üst bilgiye ihtiyaç duyar. Şehrin gelişmesini, şehir hayatını düzenleyebilmek için en önemli ihtiyaç olan bu üst bilgi, ahlâk ve dinde kaynağını bulur.

Varlığın Hallerinin Şehre Yansımaları

Şehir, ahlâkın, sanatın, felsefe ve dinî düşüncenin geliştiği ortam olarak, insanın bu dünyadaki vazifesini, en üst düzeyde varlığının anlamını tamamladığı ortamdır.

Bu idrak, şehir biçiminin oluşmasını da sağlar ve insanın en üst gelişme düzeyine ulaşmasının temeli olur.

Tarih boyunca toplumumuzun bir kesiminde ulaşılmış bir bilgi-idrak düzeyinin mutlak ve hiç değişmez, tam ve mükemmel olduğu şeklindeki inançlardan hareket ederek, bu bilgiye sahip toplum kesimlerinin şehirleri değişmez yapılar haline getirdiği yaklaşımlar, bunların belirginliği olan Firavunların ve onlar gibi önemlilik iddiasındakilerin ortaya koyduğu ürünler ve yapılarıdır.

Varlığın dinamik bir süreç olduğu gerçeğinin fark edildiği çağların ise (bu dinamik sürecin gereğine göre hayatı biçimlendirmenin, yeni şartların, imkânların önünde kalıcı yapıların teşkil ettiği engellerin, varlığın dinamik yapısı ve oluşumu ile çelişmesini yok etmenin) en çarpıcı örneğini, göçebe, hareketli kültürlerin teşkil ettiğini biliyoruz. Cengiz Han'ın bütün Asya'nın kalıcı yapılarını yok etmeyi adeta ilâhî bir vazife sayması, Hülagü'nün, Halife Mansur'un dairevî planlı Bağdat şehrini, bir ilk iradenin bütün gerçeği sınırlayan ve kendi tasavvuru içine hapseden tutumunu yok etmek için yıkması, bu karşıt varlık görüşlerinin çatışmasının en çarpıcı bir diğer örneğidir.

Yukarıdaki örnekler, şehirleri oluşturan iradeye teşkil eden varlık görüşünün, şehirlerin biçimlenmesinde ne kadar önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Şehirleri vücuda getiren yapılar, kalıcı ve geçici malzeme ile inşa edilmiş olması veya Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi yapıların bir kısmının, mesela sürekli değişen aile yapısına uyum sağlamak üzere geçici malzeme ile, idari, dini ve toplum hizmeti gören han, hamam, çarşı gibi yapıların ise kalıcı malzeme ile inşa edilmiş olması gibi, farklı ve varlığın yapısına uyum iradesi ile varolmuş çözümler de oluşmuştur.

Kalıcılığın bir diğer tezahürü; yapıların kalıcılığı yerine şehrin sabit, değişmez ve bir üst iradenin bir seferde tayin ettiği, şehir mekânlarının yol şebekesinin belirlendiği hallerdir. Roma şehirleri, Napolleon Bonaparte'ın Paris'i, grid şemalı şehirler bunlardır. Bunların en tanınmış bir örneği de şüphesiz ki Pekin'dir.

Kalıcı Şehir Modeli: Pekin

Pekin, birbirine dik yolların arasında teşekkül eden yapı adalarının, tamamen dik açılı bir düzen ile planlanmış parseller üzerinde inşa edilen evlerin plan düzeni, yapı sistemi, çatılarının biçimi ve renkleri, bahçe duvarlarının ve harpuşatalarının renkleri, bahçeye dikilecek ağaçların cinsleri ve yerleri gibi pek çok hususta önceden tayin edilmiş esasların aynen uygulanması veya renkler üzerindeki iki alternatiften birini seçmek gibi sınırlı elastikiyete ve seçme yetkisine yer veren bir yapı nizamı ile gerçekleştirilmiştir.

Yapı adaları ve parsellerin yön değiştirme (bu yön değiştirme yalnızca 90°'lik değişimlerdir) ile evlerin merkezi olan misafir kabul hacminin çatısının yönünün ve cüssesinin belirli sınırlar içinde değişmesi, tarihi Pekin iskân alanlarına önemli ölçüde farklılaşmalar sağlamaktadır.

Paris'de bütün yapıların yüksekliğinin, yolların, büyük bulvarların istikametleri değişmez kabul edilerek, bu yol veya bulvarlara cephesi olan 5-6 katlı apartmanların mimari farklılaşması, şahsiyet sahibi olması; bu yapıların teferruata ait

farklılaşmaları kimlik sahibi olmalarını hiçbir şekilde sağlayamamakta ve bu yapılar, üst iradenin belirlediği cephe çizgisi içinde yer alan, anonim, sıradan nesneler olarak kalmaktadırlar. Paris, böylece otoritenin iradesi altında, o iradeye uyan ve şahsiyetsiz yapıların yan yana gelmesi ile üst iradenin gücünü temsil eden, insan ölçüsü dışında, devasa ölçekli yapı kitleleri ile, bunların arasında yer alan ve içinde insanların şahsiyetlerinin, ferdiyetlerinin yok olduğu mekânlardan oluşmaktadır.

Pekin de üst irade içinde sınırlı da olsa, insanların aldıkları kararlar ile oluşan şehir dokusu karşısında Fransız krallarının, Napoleon'ların mutlakiyetçi tavrı ile; ferdin ferdiyetinin yüceliğini yok eden bir toplum ve insan telakkisinin ürünü oldu.

Bu mutlakiyetçi tavrın, Ortaçağ Katolik kültürünün de aslı ve vasfı olduğunu biliyoruz. İnsanı günahkâr, ve dünyayı insanın günahının kefareti için ödemediği yer, kiliseyi, günahının kefareti için ödeme yolunda insanı yönelten üst organ olarak kabul eden Batı Avrupa kültürünün bu aslı tavrı, Ortaçağ şehirlerinin olduğu gibi, son beş asırlık dönemde de Avrupa şehrinin imajını belirlemiştir.

Üst iradenin yansıması olan şehrin değişmez çizgileri, varlığın dinamik yapısını da inkâr eden bir tavrın ürünüdür.

Bu noktada Hristiyan Ortaçağ şehrini meydana getiren varlık görüşü ile Rönesans'ın arasında önemli bir farka işaret etmek de gereklidir. Feodalitenin, loncaların, yoğun ve şaşmaz bir şekilde kilisenin kontrolü altındaki fakir Ortaçağ insanının günahkâr da olsa, günahı sebebi ile bir müstakil varlık olduğunu kabulü ile, Ortaçağ sanat ürünlerinin birbirine eklenen parçalardan oluşan kümülatif bütünlükler olarak vücuda gelmesine yol açarken ve bu kümülatif, ucu açık bütünlüklerin oluşması imkânı doğmuş ise de Rönesans'da organik bütünlük, yani parçaların her birini birbirine ve bir merkeze bağlayan kapalı bütünlük, gerçek ve mutlak statik bir varlık görüşünü or-

taya koyarken, Rönesans sonrası mutlakiyetçi tavrın da temel-
lerini hazırlıyordu.

İslâm ve Osmanlı Şehirleri

Şehrin, Batı Avrupa an'anesinden tamamen farklı bir biçimde oluşumunun en belirgin örnekleri İslâm şehirleridir. En parlak ve İslâmî özelliği en üst düzeyde yansıtan şehirlerin de Osmanlı şehirleri olduğu söylenebilir.

Şehrin kalıcı ve değişmeye açık kısımlarını belirleyen ve bu düzeni yaratacak hukuki ve mahallî teşkilat gibi bir sosyal altyapıyı da vücuda getiren üst irade, şehir merkezinin oluşturduğu artı değer de, bu bölgedeki işyeri yapımlarının sahipliğini de vakıflara tahsis ederek, şehirlerin davranış doğrultusunda spekülâtif kazanca yönelik olabilecek sapmaları bertaraf etmiştir.

Bunun ötesinde, teknik ve mimarlık sanatı alanında vücuda getirilen bir diğer altyapı sayılabilecek olan mahalli bölge şartlarından hareket edilerek geliştirilmiş mimarî çözümleri yaygın ve her eve özel bir şahsiyet kazandırmaya imkân veren bir üst-yapıyı, bir standartlar düzenini de tesis ettikten sonra her ailenin, mimarın, mahalli ve aktüel gerçeğin ışığında, nihâi mimarî çözümünü her yapıya şahsiyet kazandıracak şekilde geliştirmesi mümkün olmuştur.

Bu üst ve mahalli iradenin, evrensel olan ile ferdî, mahalli ve aktüel olanın zahiri tezaadının, insanlık tarihinde benzeri belki de olmayan çözümlemesi; her yapıya bir kimlik kazandırarak, her yapıyı bir tektonik olma vasfına ulaştırarak, şehri, tektoniklerin tezyinî topluluğu olarak düzenleyen Osmanlı şehirlerinde gerçekleştirilmiştir. Üzerinde ileride de duracağımız Osmanlı şehri insanlık tarihinin müstesna bir kültürel aşamasıdır.

Bu noktada öncelikle Rönesans'ta, insanın dünyayı anlaması için durduğu yerden karşısına bakması esas iken, hareketli

kültürlerde, insanın bir nesneyi algılaması için o nesnenin etrafında dolaşması, ona her cephesinden; üstten, alttan bakması, varlığı hareket eden insanın gözü ile algılaması, şehirlerin yapılanmasını düzenleyen iki farklı varlık telakkisi, şehre iki farklı nitelik kazandırmaktadır.

Hareket eden göz ile algılanan varlık telakkisinin en çarpıcı örnekleri, Asya steplerinin hareketli kültürlerinin asli bir özelliği olan menhirler ve daha sonra da minareler, İran ve Orta Asya'nın renkli kubbeleri her yönden görmek için tasarlanmış tektoniklerdir. Bu noktada asır başında Walter Gropius'un Bauhaus binasını tasarlar ve tanıtırken; yapıyı algılamak için yapıya her yönünden bakmak lazım geldiğini anlatan cümleleri, on asırlık Hristiyan Ortaçağ, Rönesans ve Barok çağlarını yaşamış bir kültür açısından son derece önemlidir.

Hareket halinde insanın ve var olan tektoniklerin etrafında, bunların içinde yer aldıkları mekânın sonsuzluğunun kabulünü de zaruri kılmaktadır. Nitekim Allah'tan başka hiç kimsenin zaman ve mekândan münezzehe olmadığı şeklindeki İslâmî varlık ve zaman-mekân telakkisinin zaruri neticesi olarak İslâmî inanca göre, tektonikler ve insanlar bu iki temel kategorinin ve bunların oluşturduğu zaman-mekân bütünlüğünün içinde varolmaya mahkumdurlar.

Sonsuzluk içinde varolan tektoniklerin bir arada bulunmaları ile oluşan, açık, üzerlerine ilaveler alabilen bütünlük biçimi, Osmanlı şehirlerinde bütünlüğün biçimi belirlediği gibi bazen de bu bütünlüklerin mekân içinde yıldız kümesi gibi yerleşmelerine imkân veren yaradılışın yapısının kaçınılmaz ve uyulması zaruri olan düzenleme biçimidir.

Türkiye'de herkesin kolaylıkla hatırlayabileceği böyle bir örnek 19. asır başına kadarki İstanbul idi. Dârüssaâde, Eyüp, Galata, Üsküdar, Boğaz Köyleri, Anadolu ve Rumeli yakası yerleşmelerinin oluşturduğu "Yıldız Kümesi" biçimindeki İstanbul, geç Ortaçağın mükemmel metropolü idi.

Hayatın, Boğaz, Haliç, Marmara su hattı üzerinde geçtiği sırada veya birbirinden uzun mesafeler ile ayrı duran her biri kendi başına yaşayabilen varlıklar olan bu yerleşmelerin arasında dolaşma, her an Sonsuz Mekân içinde bu bağımsız, her biri kendi kimliğine sahip şehirler arasında dolaşmak, kâinata bir yıldızlar arası seyahat gibiydi.

Tarihî İstanbul'un bu yapısı içinde yaşamak, her birini Dünya'nın, kâinatın özel bir köşesine yerleştirerek, o yeri tezyin eden, süsleyen, güzelleştiren şehirciklerin, yerleşmelerin arasında, kâinatın ortasında, mesela İstanbul'u süsleyen kubbeler, minareler, havada uçar gibi duran çatıların altında her biri bir ziynet gibi dizilen cumbalı evlerin pencerelerinin ağaçlar ve bahçeler ile tamamlanmış muhteşem zenginliğini tatmak ve yaşamak, bu güzelliklerin birinden öbürüne gitmek, birinden öbürüne giderken diğerlerini hatırlamak idi. Sonsuz mekân içinde oluşmuş bütün Osmanlı Cennetlerinin (şehirlerinin) her biri, aynı dünyayı güzelleştirme ve şekillendirme prensipleriyle vücuda getirilmişti. Bu düzeni hâlâ Bursa'nın anlaşılabilir kadar korunmuş bulunan mahallelerinde görmek mümkündür.

Üst irade ve en üst düzeyde bilgi ve yeteneğin ışığı ile oluşturulmuş mimarî eleman standartları kullanılarak bütün şehir, mahalleye kazandırılmış üslup bütünlüğü, evlerin altından geçilen cumbalar, bu cumbalar üzerindeki percere dizilerinin oluşturduğu tektoniklerin tezyini, düzeni, şehrin dinamik, oluşan yapısının, sürecin belirli dönemlerinde, içinde bulunulan anın, çevrenin şartları gözönünde tutularak vücuda getirilmiş her biri bir yüce şahsiyet olan yapıların, abidelerin, evlerin standartlar düzeninin, evrenselin ve ilâhî olana, yaradılışa ait tasavvurun objektif alana yansımaları ile oluşan ve hiçbir zaman tabiatın yüce unsurlarını 'bir dağı, bir ağacı, bir çiçeği' unutmamadan vücuda getirilmiş şehir dokularının müstesna yerlerini hakkıyla ifade etmeye imkân yoktur.

Şehir ve Cennet

Şehir ve şehir imajı İslâm kültürlerinde Cennet tasavvurunun bir yansımasıdır. Cennet bütün çelişkilerin yok olduğu ortamdır. Cenneti yeniden inşa edenler, her yüce ferdin, yalnız Allah'a karşı sorumlu varlıkların dünyevi ilişkiler ortamında şeytanî sapmaların çelişkilerine düşmesini önleyecek olan bir büyük Erdem'in, yaradılışın yasalarının bilgisine ve bu yasalara kayıtsız şartsız uyarak bu cennetleri (şehirleri) inşa edebilmişlerdir.

Bu yolda halkın meşru ve yaratıcı gücünün önündeki engelleri kaldırarak her insanın dünyayı güzelleştirme görevini ifa ederek yücelmesine imkân veren, aynı zamanda insanı bu görevinden saptıracak şeytani etkilerden koruyacak üst kuralları koyarak, bireysel ve mahalli ile merkezî, emredici olanın gerçekte da ayrı olan meşru etki alanlarını ayırıp, merkezî ve emredici olan ile mahalli veya bireysel olanın çelişkisinin çözümlenmesi sağlanmış, böylece de cennetin kapıları açılmış olmaktadır.

Kendi cennetini, şehirlerini inşa edecek insanın vücuda getireceği şehrin, bu temeller üzerinde vücuda getireceği mimarînin vasıfları ile biçim ve üslup özelliklerini belirlemek ilk ve en önemli görevidir.

Gerçek olma, yanılgıdan arınmış olma, zühd, renkliliğin neşesi, vekar ve en önemsiz ürünü momümantal kılan gerçeğe yakınlığın yarattığı huşu hissi, çözümlemenin, tezyiniliğin, tarihî süreç içinde oluşumun tabiiliği, geleceğin şehirlerinin de kültürel temelini ve ifadesini oluşturmalıdır.

Yeni zenginleşen Uzakdoğu şehirlerinin, Chicago'nun, New York'un, Tokyo'nun vahşi devasa kulelerinin gayri insani tektoniklerine 21. asrın cennetleri olacak bu yeni şehirlerde yer olmayacaktır.

Mimarî üzerine düşünceler*

Sanat ve varlık

Sanat eseri, varlık ve kâinat tasavvurunun yapılane yansımasıdır. Eserini ortaya koyarken aldığı her karar sanatkârın varlık ve varlığın güçleri hakkındaki tasavvuruna göre şekillenir. Bu özellikleri ile sanat din ve ahlâk alanında yer alır.

Biçim ve varlık tasavvurunun bütünlüğünün bilinci ile oluşan sorumluluk, tutarlılık duygusu “Beşer”i “İnsan”a dönüştüren adımdır.

Bu bakımdan mimarînin oluşturulması sırasında varlık sorunlarının hepsinin bütünlüğü ile gözönünde tutulması gerekir. Varlık yasaları ile varlığın güçlerinin bütünlüğü her şeyi var edip herşeyin var olmaya devam etmesini sağlar. Bu bütünlük varlığın güçlerinin ve yasalarının toplamından başka bir şeydir. Hepsinden daha büyük ve yücedir. Var olan herşeyin var olmaya devam etmesini sağlayan da “O”dur.

Her yaratığın varlığını sürdürmesi şartı, yaradılışın amaç, güç ve yasalarına uymaktır. Bu insan için de tabii tavidir. En yüce varlığın, en büyük kudretin himayesine mazhar olmak İs-

* Mimar-Çağdaş Mimarlık Dergisi, sayı 11, 1983.

lâmî yaşama düzeni ve kültürünün temel niteliklerini belirlemiştir. Huzurlu, sakin bir hareket içinde, neş'e ve ümit dolu, aydınlık, ışıklı, renkli ve güzel olmaya yönelik İslâm dünyası bu inancın ürünüdür.

İnsan bu tavrını bilgi edinerek ve bilinçlenerek ortaya koyar ve çevresini bu tavrına göre düzenler. Bu düzenleme yeteneği ve sorumluluğu ile de yaratılmışların en yücесidir.

Varlığın bütünlüğü ve insanın yüceliği gözönünde tutularak dünyanın düzenlenmesi gerekirken, günümüzde, "İnsan"ın bilinçlenmesi ve insan olarak güzel bir dünyada yaşaması amaç olmaktan çıkmış ve insan, teknolojinin, idari ve mali güçlerin hakim bir aleti, bir hizmetkârı haline getirilmiştir. Çağın bu yarılgısı mimariye yansımış, teknolojiye, ekonomik çıkarlara öncelik veren, insanı küçültten, ezen, dramatik çelişkiler içinde insanın bilincini, seçme ve karar verme hak ve yeteneklerini kısıtlayan biçimler, dev ölçüler ve gayri insani bir dünya doğmuştur. İster zengin, ister fakir bütün ülkeler bu şartların içine yuvarlanmıştır. Varlığın bütünlüğü yerine, teknolojinin küçük ürünlerine insanın nerede ise tapması olağan hale gelmiş, dünya fiziki, kültürel, ruhi alanlarda kirlenmeye terk edilmiştir.

İnsanın görevi bu duruma karşı çıkmak, bilinç ile dünyayı güzelleştirmektir. Bu çabası sırasında insanın varlığa, tabiata, insana saygılı, içerisinde varlığını, yüceliğini idrak edeceği bir çevreyi, bir mimariyi geliştirmesi zaruridir.

Mimarının bu amaca ulaşabilmesi için teknolojinin, idari bünyenin ve iktisadi hayatın bu gerçekler ve amaçlarla çatışmayacak şekilde yeniden değerlendirilmesi ve düzenlenmesi gereklidir.

Ancak aristokratça ve teknokratça yaklaşımlar yerine her insana görev ve sorumluluk payını teslim eden bir nizam içinde her fert dünyasının güzelleştirilme sorumluluğuna katılarak yücelecektir.

Güzellik varlığın yasalarına uyum ile ve dolayısı ile yapının iyi yapılması ile oluşur. Varlığı, tabiat yasalarını ve bütünün yüceliğini kavramak için bilgi ve seziş gereklidir. İnsanın seziş ve bilgisinin sınırlılığı eserine yansır. İnsan eliyle yaratılan güzellik, sınırlılığın güzelliğidir. İnsan ürününün sınırlılığı ve sun'iliği onun tabiiliğidir. Bu sun'ilik varlığın yasalarının reddi olmayıp bu yasalara saygı ile uyumun tabii sonucudur. İslâm kültüründe biçimin berraklığı, sezişin ve bilginin sınırlılığı konusundaki bilincin sonucudur. Bu berrak ve ışıklı dünya mimarî, tezyinat, minyatür ve bütün diğer alanlarda görülür.

Batı Hristiyan kültürünün Ortaçağ, Rönesans, Barok, Rokoko, eklektik ve müteakip dönemlerinin tarihi, güzelliğe yönelişin tabii tavrından uzak bir çatışmalar tarihidir.

Yukarıda belirlenen İslâmî esaslar içinde, insan eserinin sınırlılığı (sath ve hudutları) kullanılan malzemenin gerçek maddî tabiatını reddetmeden, ona insan ürünü olmaktan doğan nitelikler (sun'ilik) ve dolayısı ile immateryel (gayri maddi) bir ifade kazandırır. Parıldayan çini sathlar veya kesin sathlar meydana getiren duvar dokuları vs. buna örnek olarak verilebilir. Bu immateryellik tezyinatçı (güzelleştirici) tavrın hem bir parçası, hem de sonucudur. Immateryellik, tezyinîcilik san'at ürününün insan ile ilişki biçimini de belirler.

Batı Kültüründe Sanat ve Mimarî

Son on asırlık Batı kültüründe san'at eseri, kilise ve diğer güçler adına, insanı bilinçsizce yönlendiren, sürükleyen bir telkin ve kandırma aracı olarak kullanıldı. Genellikle tasvirî sanat tasvir ettiğini yüceltmek, sevdirmek veya küçültmek gibi etkileri beraberinde getirir. Böylece kişinin bilinçle karar verme hakkı yok olur. Bu etki Batı kültürünün temel niteliğidir. Oysa bütüncü, tezyinîci, strüktüralist yaklaşımda sanat eseri bu telkini yapmaz ve yapmak imkânından da mahrumdur, yalnızca

insanın yaşadığı dünyayı güzelleştirmeye yöneliktir. Bu durumda insan güzelleştirme eylemine katılmak hak ve sorumluluktan başka, hayatının bütün diğer kararlarında da kısılanmamıştır. Tersine tam bağımsız ve hürdür. İslâm dünyasında görülen çevrenin sadeliği, insanî ölçüsü, tevazuu, geçiciliği, güzelliği, insanı sürüklemeye iddiasında olmaması, yukarıda sözü edilen temel görüşün ürünüdür.

Evrensel olmak iddiasındaki pek çok merkezîyetçi çözümün, mesela "Modern Uluslararası Mimari"nin, çeşitli teknolojilerin veya ideolojilerin yerel şartlara uyumsuzluklarından doğan dramatik sonuçları pek çok yerde hâlâ yaşanmaktadır. İslâm "ferd"i ve dolayısı ile "yerel"i yüceltirken, "birey"lerin kolektif bütünlüklerinin güzelliğinin oluşmasının önündeki engelleri de bertaraf eder. Ferdin ve yerelin yücelmesine yönelik olan bu çözüm gerçek evrenseldir. İslâm dünyasında çevre birbirinden bağımsız birimlerin (tektoniklerin) kolektiviteleridir. Bu kolektivite ve birimler sonsuz mekân içinde yer alır. İnsan kolektivitenin ve birimlerinin her yönünü dolaşarak (araştırarak) zaman ve mekân boyutları içinde onları tanıır. Kur'an'ın "Bak, herşeye, göğe, yıldıza, güneşe, yere, toprağa, herşeye bak" emri, hareket halinde, bakan, araştıran insan tarzını oluşturur. Ancak bu niteliklere sahip insan ürünlerinden oluşan bir dünya, insanları değişmez ve katı yaklaşımların esiri olmaya mahkûm etmez.

Sanat sorunları ile hayat iç içe, beraberce ve çok defa aynı doğrultuda gelişir. Konut ve şehir sorunlarının dünyada, özellikle 19. asırda sömürgeleştirilmiş büyük kısmı Müslüman olan ülkelerde yeni bir bilinçle ve yeni bir şekilde ele alınması tam bir zaruret haline gelmiştir.

İnsan için güzel bir dünya avutucu eğlenceler ile değil konutları, şehirleri, kırsal alanları, insanlar arasındaki ilişkileri yeniden gerekli şekilde düzenlenerek inşa edilebilir. Konut bir

asırdır insanların, yalnızca yağmur ve soğuktan korunacakları barınakları olarak görüldü. İnsanın güzel bir dünyada yaşama ve çevresinin oluşmasına katılma hak ve sorumluluğu gözönünde tutulmadığı sürece insana insan olarak bakılmış olamaz. Teknokratlar, aristokratça bir tavır ile insanın karar ve seçme haklarını bir kenara iterek, herşeyi çözeceğine inandıkları makinelerin imkânlarına göre konut üretimini öngördüler. Bu tavrın insanları esir sayan despotik yönü ve insanları hakir gören gayri ahlakiliği ortadadır.

Osmanlı'da Konut Mimarisi

Konutların biçimlenmesi, komşuluk ilişkilerinin oluşturulması ve gelişmelerinde kullanıcıların, ev sahiplerinin karar verme hakkının yeniden tesis edilmesi zaruridir. İnsanlar kolektif-toplumsal mekânın oluşmasına, dünyanın güzelleşmesine ancak bu yolla katılabilecek, fert olarak bu yolla gelişmelerini tamamlayacaklardır. İnsanları dev apartman bloklarına tıkıştırarak ve insanın kolektivite ile özel, bilinçli ilişkisini imkânsızlaştıran merkezîyetçi-teknokrat despotizmi sona ermelidir.

Güzel bir dünyanın bilgi ve özel yetenekler ile oluşturabileceği aşîkârdır. En yoksul bir ailenin de en gelişmiş bilgi, çözüm ve yeteneklerden yararlanılarak vücuda getirilmiş güzel bir çevrede yaşamaya hakkı vardır. En fakirlere bile bu gelişmiş, değerli çözümü ulaştırma sorumluluğu ve bilinci yeni bir şey değildir.

Osmanlı konut mimarisinde en üst düzeyde bilinç ve yetenekle geliştirilmiş mimari, yüksek bir kültür ürünü olan standart elemanların yerel gerçeğin ve bir bütünlük zaruretinin bilinci ile biraraya getirilerek kullanılması yaşayan bir örnektir. Kullanıcılar ile yerel kararları oluşturacak teknisyenlerin/kalfa-ların bu yüksek bilgi ürünü standart mimari elemanları birleştirmeleri şeklindeki bu çözüm İslâm dünyasında yaygın bir yaklaşımdır. Kaynak ve enerji darlığı içindeki gelişme halinde-

ki ülkelerde kıt kaynak dönemlerinin ürünü olan yukardaki veya benzer çözümler çıkış yolu olarak gözükmektedir. Ayrıca insan sorunlarının halli bakımından da bu çözüm varlıklı ülkeler için de tek yoldur. Bu modelin ancak yoğun, bir ila üç katlı bahçeli, avlulu evlerle başarılabileceği aşikârdır.

Bu bir ila üç katlı bahçeli ev çözümü tabiat ve kollektivite ile yoğun doğrudan ilişki kurmanın yoludur. Avlulu veya bahçeli evlerin yoğun ufki (yatay) yerleşmesinde çeşitli yaş gruplarında çocuklar için yeteri kadar çeşitli-farklı oyun ve toplumla temas noktaları oluşturulabilecek, yaşlılar toplumdan, ailelerinden tecrit edilmeden ömürlerini tamamlayacaklardır. Yeni konut ihtiyacının bu esaslar içinde karşılanması için şehir planlamasının: (a) Artan nüfus ve yeni faaliyetler için yeni yerleşme alanları oluşturulması, (b) Evvelce mevcut kültür değerine sahip konut ve yapı stokunun korunmasını sağlaması gereklidir.

Bu iki hususun başarılmaması tarihe ve gerçeğe saygı ile yaklaşmakla, taklitçiliklerin, spekülatif etkilerin bertaraf edilmesi ile mümkün olacaktır.

Bölge ve şehir planlamasında, tarihi şehirlerin yeni nüfusun ve yeni faaliyetlerin baskısından korunması kadar, canlandırılması ve gerçekten seviyeli bir yaşam düzeyine ulaştırılması için de gerekli tedbirlerin alınması zaruridir. İslâm ülkelerinde 19. asır sömürgeciliği bilinçli olarak mevcut tarihi yerleşme düzenlerini bozarak, şehirleri faaliyet mihrakı olmaktan çıkararak çökertmişti. Bu çökertme tekniğinin yeni ve bilinçsiz tekrarlarından kaçınmak gereklidir. Şehir ve bölge planlamasının görevi, tarihi mimarlık mirasını, mevcut yapı ve kültür stokunu korumak, yüksek bir düzeyde yaşayacak şekilde canlandırmak, yeni ihtiyaçları bu amacı destekleyecek şekilde yeni yörelerde karşılamaktır.

İçinde bulunulan şartlar ve büyük nüfus artışı bütün dünyanın kısa bir süre içinde çok büyük işleri başarmasını zaruri kılmaktadır. Herşeyin başı niyettir.